

Vildfarne pile

REPLIK

AF

NIELS LUND

Kurt Villads Jensens indlæg rejser en række spørgsmål. Han foreholder mig, at det, jeg ikke tror på, er børnelærdom blandt historikere; men hvilken status har børnelærdom egentlig i faget? Han kræver eksplicit og implicit af mig, at jeg skal kunne læse direkte i kilderne, hvad jeg får ud af dem; jeg skal altså forholde mig tysk-kritisk til kilderne, ikke fransk-kritisk. Dernæst er der selve forståelsen af kilden, er hans oversættelse dækkende? Endelig er der den historiske kontekst, som er nok så vigtig som den teologiske.

Det skulle være børnelærdom blandt historikere, at kirken forbød brugen af armbrøsten, som KVJ gør ekstra frygtindgydende ved at betegne den som et 'masseødelæggelsesvåben',¹ i krig mod kristne mennesker. Jeg har selv troet på forbuddet mod armbrøsten og på, at det havde henblik på dens anvendelse i krig.² Der er så meget, der er børnelærdom, eller skal vi sige almindelig, fælles viden for historikere. Vi tilegner os den ved læsning af andre historikers arbejder og kommer i virkeligheden kun sjældent helt ned til kilderne selv. Erik Arup satte sig for at skrive en Danmarkshistorie direkte på kilderne og nåede med kollegers posthume hjælp til ind i 1700-tallet. Niels Skyum-Nielsen havde samme ambition, men magtede før sin tidlige død, også med andres hjælp efter hans død, kun perioden 1085-1400. Det var engang almindeligt anerkendt, at i Danmark kendte vi ikke til feudalisme i

1 Supra 260, jf. *Danmarks krigshistorie*, red. Ole L. Frantzen og Knud J. V. Jespersen (Gad 2. udg. 2010) p. 93. 'Masseødelæggelsesvåben' defineres i *Den Store Danske Encyklopædi* således: 'våben, der kan ramme hele befolkninger, som regel atomvåben (kerne-våben), biologiske våben og kemiske våben (ABC-våben).' Hvor mange kan man mon dræbe med en armbrøstbolt?

2 Jvf. Niels Lund: *Lið, leding og landeværn* (Roskilde: Vikingskibshallen 1996), 3.

middelalderen. Det er det langt fra længere,³ selv om synspunktet går tilbage til selveste Kr. Erslev; og hvad er der forresten tilbage af den engang fælles lærdom om feudalismen i Europa, efter at Susan Reynolds⁴ har haft den under kærlig behandling? KVJ har selv bestræbt sig flittigt på at ændre vor gamle fælles forståelse af Valdemarstidens vendertogter fra plyndringstogter til korstog.⁵ Det er faktisk vores opgave som historikere hele tiden at have den anerkendte og overleverede viden under revision, og man skal ikke lade sig afskrække, selv om man som i dette tilfælde tilsyneladende har al sagkundskab imod sig som udgangspunkt. Jeg er udmærket klar over, at standardværker som Contamine,⁶ Russell og New Cambridge Medieval History⁷ accepterer, at forbuddet havde sigte på armbrøstens og buens anvendelse i krig, men det afskrækker mig ikke fra at tage problemet op til fornyet overvejelse. Som de siger i Norge: Det er håbløst, og vi giver os ikke!⁸

*Quod non est in actis non est in mundo.*⁹ Sådan sagde den tysk-kritiske skole, og sådan vil KVJ tilsyneladende, at jeg skal ræsonnere. Altså, når koncilieberetningen ikke forklarer, at forbuddet mod brug af armbrøst og bue mod kristne rettede sig mod markedsgøgl, så er det ren og skær fantasi fra min side, hvis jeg sætter det i den forbindelse. Dette metodiske synspunkt er jo ellers stort set forladt nu om dage. Man kan måske mene, at jeg har digtet vel frit over kilden, men det anser jeg for legitimt, og jeg har ikke digtet imod den. Det er historikerens opgave at opstille en kontekst, hvori hans kilde fungerer og forklares, og det er ganske overflødigt at formode (p. 263) at jeg skulle have misforstået

3 Se for eksempel Michael H. Gelting, Europæisk feudalisme og dansk 1100-1200-tal, i *Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig på 60-årsdagen 13. februar 1988* (Aarhus 1988) 3-17.

4 *Fiefs and Vassals : The Medieval Evidence Reinterpreted* (Oxford 1994).

5 Jf. nærværende tidsskrift 108 (2008), 175-87.

6 Philippe Contamine, *War in the Middle Ages*, trl. Michael Jones (Blackwell 1987), 274-75. Jeg beklager denne henvisning til den engelske oversættelse frem for den franske original; jeg har brugt denne bog i min undervisning, og man får ikke ret mange studenter, hvis man lægger fransksproget litteratur til grund.

7 I. S. Robinson, The Papacy, 1122-1198, i *The New Cambridge Medieval History* 4 c. 1024-1198, part 2, ed. David Luscombe og Jonathan Riley-Smith (2004), 317-83: 332.

8 Per Norseng, Lovmaterialet som kilde til tidlig nordisk middelalder, i *Kilderne til den tidlige middelalders historie*. Rapporter til den XX nordiske historikerkongres, Reykjavik 1987, 1, red. Gunnar Karlsson (Reykjavik 1987), 48-77: 69.

9 Erik Arup: Danmarks krise 1863, i *Scandia* 3 (1930), 48; Udvalgte Afhandlinger og Anmeldelser 2 (1977), 292; se også Jens Chr. Manniche, Tysk-kritisk skole og fransk-kritisk skole. Et bidrag til studiet af historieteoretiske synspunkter i Danmark, i nærværende tidsskrift 75 (1975), 39-59, og Tyge Svenstrup, *Arup – en biografi om den radikale historiker Erik Arup, hans tid og miljø* (2006), 573 ff.

kommentaren og troet noget om en kilde, jeg ikke kender. Hvorfor inddrage denne kilde, når der er den usikkerhed om dens status, som KVJ gør rede for (p. 264)?

Som tekstgrundlag foreligger canon 29 fra det andet laterankoncil i 1139, citeret og oversat af KVJ p. 262. Men kan man oversætte *ars* ved 'kampteknik'? Det betyder kunst i samme betydning som vi har i *ars venandi*, 'kunsten at jage' eller *ars coquorum*, 'kogekunsten'. Saxo har i 8:14,18 i historien om Thorkil Adelfars besøg hos Geirrød udtrykket *sagittariæ ars*, af Peter Zeeberg oversat ved 'skydefærdigheder'. At oversætte ved 'kampteknik' er en tilsnigelse med henblik på at dreje teksten i retning af den forståelse af den, som KVJ gerne vil anlægge.

De anførte *ballistarii* skal nok være armbrøstskytter, selv om ordet også dækkede folk, der betjente kastevåben som blider og andet, og altså kan betyde 'artillerist'. Men forbuddet gjaldt også *sagittarii*, 'bueskytter'. Buen var jo imidlertid et gammelkendt og almindeligt våben, som der ikke var noget specielt frygteligt ved, den kan det vel ikke have været meningen at forbyde? I jernalderen havde man, som man kan se ved at studere for eksempel de pilespidser, som indgår i Nydam-fundet på Gottorp Slot, pilespidser, der var designet med henblik på at kunne gennembryde ringbrynjer. Det klarer KVJ så ved en formodning – det er nemlig ikke noget, han kan læse i kilderne, det krav gælder ikke for ham – om at det må dreje sig om »højtuddannede specialkamptropper på niveau med armbrøstskytterne, nemlig langbueskytter.« Det er mere end en kende præmaturlig, for hvis jeg alligevel må gribe tilbage til min børnelærdom,¹⁰ så er langbuen, selv om den også kendtes i jernalderen, et våben, der udvikledes i forbindelse med de krige, som de engelske konger Henrik 3. (1216-72) og ikke mindst Edward 1. (1272-1307) førte mod waliserne; siden blev den et vigtigt våben i Hundredeårskrigen. Den var afgørende for englændernes sejr i slaget ved Crecy i 1346, hvor franskmændene gjorde den erfaring, at langbuens rækkevidde overgik armbrøstens,¹¹ og dens skudkadence var det mangedobbelte af armbrøstens. Min forprøveperiodelærer, Knud Hannestad, beroligede gerne sine studenter med hensyn til årstal. Vi skulle ikke blive hængt op på små fejldateringer, syv, fire, ni år alt efter omstændighederne, selv en fejldatering af konkordatet i Worms kunne han tilgive os, bare

10 Eksamensopgaven til forprøven ved Aarhus Universitet i mit forprøveår 1962 handlede om den militære udvikling i senmiddelalderen.

11 Se for eksempel Robert S. Hoyt, *Europe in the Middle Ages* (New York: Harcourt, Brace 1957), 522-27; Contamine, *War in the Middle Ages*, 72; Robert Hardy, *The Longbow, i Arms, Armies and Fortifications in the Hundred Years War*, ed. Anne Curry & Michael Hughes (The Boydell Press 1994), 161-81.

vores bud lå rimelig tæt på. Men hvis vi daterede et helt århundrede galt, som KVJ gør ved at inddrage langbuen i denne sammenhæng, så dokumenterede vi, at vi ikke havde begrebet sammenhængen – og så var der ingen redning.

Jeg vedstår villigt, at mit udgangspunkt for opfattelsen af canon 29 er den note fra Fordham, som KVJ citerer p. 263, og det er vanskeligt at se, at det forhold, at dens forfatter var 'pro-papacy and clericist', skulle have nogen relevans for dette problem. Schroeder er imidlertid slet ikke den første, der fremsætter den opfattelse, at forbuddet gjaldt en markedsfornøjelse. v. Hefele har – hvad KVJ ikke hæfter sig ved – den samme oplysning,¹² og det er måske derfra, Schroeder har den.

»Det var en vigtig forsamling, som behandlede store sager og næppe har brugt tid på at regulere forholdene i markedspladsernes skydetelte«, forklarer KVJ. Det må være forbigået hans opmærksomhed, selv om han nævner denne canon, at det netop er, hvad forsamlingen gør med canon 14, der »forbyder turneringer ved markeder og festivaler [*detestabiles ... nundinas, vel ferias*], hvor krigere [*milites*] plejer at komme 'for at vise deres kræfter og dristighed [*ad ostentationem virium suarum et audaciæ temerarie congregiuntur*]'. Hvis nogen deltager i en turnering og bliver dødeligt såret, må præsterne ikke nægte dem syndsforladelse og den sidste olie, men hvis de dør, kan de ikke få en kristen begravelse.« Det er en gentagelse af canon 9 fra koncilet i Clairmont 1130.¹³ Man kan ganske uanstrengt opfatte canon 29 som noget, man er kommet i tanker om i samme sammenhæng: Vi forbyder forresten også ... Ordvalget i de to canones ligger tilmed i samme toneart: Canon 14's *Detestabilis* betyder 'forbandelsesværdig' eller 'afskyelig', canon 29's *mortifer* og *odibilis* betyder henholdsvis 'dødelig', 'dødbringende' og 'værdig at hades'.¹⁴ Ellers svang denne periodes konciler sig sjældent op på disse sproglige højder. De var mest optaget af simoni, cølibat og folk, der bestred flere kirkelige embeder samtidig, og af at forbyde munke og nonner at synge i kor sammen. Ikke lige store sager alle sammen.¹⁵

12 p. 733, n.1: Allusion probable aux tournois dans lesquels on usait de ces sortes d'armes.

13 v. Hefele, 688; J. F. Niermayer, *Mediae latinitatis lexicon minus* (Brill 1997), sub verbo *nundinae*.

14 *Odibilis* findes hverken i Jensen og Goldschmidt, *Latinsk-dansk Ordbog* (2. udg. 1955) eller i Niermayer, *Mediae latinitatis lexicon minus* (1997), men Saxo bruger det en enkelt gang, i 1:6,2. I Franz Blatts ordbog forklares det »idem quod odio dignus«.

15 Der foreligger en udmærket oversigt over laterankoncilerne i Raymonde Foreville, *Les conciles de Latran I, II, III et de Latran IV, 1123, 1139, 1179 et 1215* (Paris: Fayard 1965). Forfatteren omtaler forbuddet mod brug af armbrøst og bue p. 89, men kommenterer det ikke.

Bør man så lade sig overbevise af, at middelalderens teologer indgående diskuterede forbudet mod at bruge armbrøst og bue mod kristne mennesker som et forbud mod disse våbens brug i krig?

Når man ser, hvad middelalderens teologer ellers diskuterede, er det vanskeligt at lægge megen vægt på det. I et samfund, der så sig selv som *oratores*, *bellatores* og *laboratores*, diskuterede man indgående, hvilken bod en *bellator*, som under udførelsen af sin metier kom for skade at overtræde det femte bud, skulle idømmes. En krigers herre var ofte en biskop, og en herre, hvis kriger slog ihjel i krig, ifaldt ifølge et poenitentiale fra ca. 835 en tiårig bod.¹⁶ Diskussionen om canon 29 fra Lateran II drejede hurtigt ind på spørgsmålet, om disse våben var tilladte i retfærdige krige, og det er jo noget andet. Var en retfærdig krig mod en kristen fjende at ligestille med en krig mod en vantro fjende? Det ligger der svære teologiske problemer i, der kan bringe én ganske langt væk fra problemet om armbrøstens brug mod kristne, som Russells bog dokumenterer.

Der var ganske vist i ridderlige kredse en modvilje mod alle former for skydevåben, hvormed man kunne dræbe en fjende uden at kæmpe med ham. Ordentlige mennesker kæmpede mand mod mand med lanse, sværd eller køller. Denne modvilje kommer til udtryk for eksempel i Joinvilles beskrivelse af nogle kampe om Damiette: »Og nu maa I vide, at det var en saare skøn Vaabenfærd; thi ingen skød med Bue eller Armbrøst; men det var en Kamp med Kølle og Sværd imellem Tyrkerne og vort Folk, som alle var mængede tilsammen«. ¹⁷ Alligevel er det ikke berettiget at betragte canon 29 som en forløber for senere tiders forbud mod særlig ondskabsfulde og morderiske våben som dum-dum-kugler og klyngebomber.

Den franske juraprofessor Paul Fournier publicerede midt under første verdenskrig en artikel, hvori han konkluderer, at det var forbedringer i våbnene og den måde, de brugtes på, der havde bevæget de vise fædre på koncilet til at forbyde deres brug mod kristne mennesker.¹⁸ De var blevet for dødbringende ved våbenteknologiens udvikling. Han skrev klart under indtryk af og med henblik på sin samtids begivenheder og ser forbuddet som en forløber for Haagerfredskonferencerne 1899 og 1907. Dum-dum-kugler forbødes på konferencen i 1899. Klyngebomber forbødes ved en konvention i Dublin i 2008. Ingen af disse konventioner er blevet efterlevet i efterfølgende krigsførelse.

16 F. H. Russell, *The Just War in the Middle Ages* (Cambridge 1975), 31.

17 Joinville, *Ludvig den Helliges Krønike*, overs. P. Garde (1898-99), § 229.

18 La prohibition par le deuxième concile de Latran d'armes jugés trop meurtrières, *Revue Générale de Droit International Publique* 23 (1916), 471-79: 474.

Philippe Contamine siger, med en mild underdrivelse, at forbuddet mod at bruge armbrøst og bue mod kristne blev overholdt noget ujævnt, afhængigt af omstændigheder, tid og sted.¹⁹ Faktisk fik armbrøsten sin storhedstid i krigsførelsen efter det andet laterankoncil. Forbuddet hjalp i hvert fald ikke Richard Løvehjerte, som dog var en såre kristen konge og korsfarer; han fik banesår af en armbrøstbolt, da han belejrede borgen Châlus i Limousin, og i 1239 aftalte pave Gregor 9., der brugte de fleste af sine kræfter på at bekæmpe kejser Frederik 2., med greven af Provence, at denne skulle stille en styrke af armbrøstskytter til rådighed for ham.²⁰ Nuvel, paven havde bandlyst kejseren, medens denne var på korstog, og han betragtede Frederik som Antikrist selv, så det var ikke nødvendigvis en overtrædelse af forbuddet mod armbrøstens anvendelse mod kristne mennesker, men at Gregor prædikede korstog mod Frederik og invaderede Sicilien, medens kejseren var på korstog, satte selve korstogstanken på en alvorlig prøve i den almindelige bevidsthed.²¹

KVJ sammenligner canon 29 med færdselslovens hastighedsgrænser og mener, at selv om de ikke overholdes af mange, så virker de alligevel adfærdsregulerende. Spørgsmålet er, om det ikke snarere er færdselslovens grundregel, nemlig at hastigheden til enhver tid skal afpasses efter forholdene, der overholdes rimeligt, om end med individuel bedømmelse af forholdene, af det store flertal. Nok beskriver Anna Comnena armbrøsten som et i sandhed djævelsk våben, og selvfølgelig var det en sag for et kirkemøde at skride ind over for djævelskab, men de kendte jo ikke Aleksiaden. Og man skal huske, at den almindelige bue også omfattes af forbuddet. Den var hverken ny eller specielt djævelsk. Derimod var det noget djævelskab, som var værd at bekæmpe, at ridderne satte liv og lemmer på spil for morskabs og forfængeligheds skyld, og at armbrøst- og bueskytter profanerede deres kunst ved at skyde til måls mod kristne mennesker. Det kunne lede sjælen i fare.

Der er ingen som helst spor af, at et armbrøstforbud satte sig igennem i krig; våbnet fik straks en vid udbredelse i krig mod såvel kristne som hedninge. Derfor er det også misforstået, når KVJ vil tage ledingens bevæbning med armbrøst til indtægt for, at ledingen grundlæggende var en korstogsinstitution. Der gik ledingstog til Norge²² og

19 Contamine, *War in the Middle Ages*, 71-72; jf. Danmarks krigshistorie, p. 93. Afsnittene om perioden 700-1600 er skrevet af Kurt Villads Jensen.

20 Contamine, *War in the Middle Ages*, 70-72.

21 Steven Runciman, *The Sicilian Vespers: A History of the Mediterranean World in the Later Thirteenth Century* (Cambridge 1958), kap. 1.

22 Lund: *Lið*, 231 ff.

sågar til Arreskov på Fyn²³ for helt profane formål, og da man i 1219 faktisk drog til Estland i korstogsøjemed, korstoget over alle danske korstog, så hedder det i årbøgerne, at »edicta est *expeditio super paganos ad Estoniam*«. ²⁴ Hvis en *expeditio eo ipso* var et korstog, var der jo ingen grund til at formulere sig således pleonastisk.

²³ *Annales Lundenses* 1248: Hoc anno facta est expeditio ad Arwaskogh, ... *Annales Danici medii ævi*, ed. Ellen Jørgensen (1920), 113.

²⁴ *Annales Danici*, 104.